

BANKÇILIQ SİSTEMİNDƏKİ MİKROİQTİSADI RİSKLƏRİN TƏHLİLİ

Nigar Hüseynli

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan
e-mail: nigar.f.huseynli@gmail.com

Xülasə. Məqalədə mikroiqtisadi risklər analiz edilmiş və onların bank sistemində yarada biləcəyi rezonanslar araşdırılmışdır.

Açar sözlər: bankçılıq, kredit riski, əməliyyat riski, likvidlik riski.

ANALYSIS OF MICROECONOMIC RISKS IN THE BANKING SYSTEM

Nigar Huseynli

*Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
Baku, Azerbaijan*

Abstract. In the article, microeconomic risks are analyzed and the resonances they can create in the banking system are investigated.

Keywords: banking, credit risk, operational risk, liquidity risk.

АНАЛИЗ МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ РИСКОВ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ

Нигяр Гусейнли

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC), Баку, Азербайжан

Резюме. В статье анализируются микроэкономические риски и исследуются резонансы, которые они могут создать в банковской системе.

Ключевые слова: банковское дело, кредитный риск, операционный риск, риск ликвидности.

1. Giriş

Mənfəəti maksimuma çatdırmaq biznesin əsas məqsədidir. Bu məqsədlə şirkətlər qazanc əldə etməyə çalışırlar. Mənfəət əldə etmək prosesində şirkətlər bir sıra daxili və xarici amillərlə üzləşirlər. Banklar da biznes forması olduğundan qazanc əldə etmək və bir sıra amillərin təsirinə məruz qalmaq mümkündür. Bankın öz maddələrində görünən bankın idarə edilməsi ilə bağlı hər hansı daxili hadisələrdən yaranan risklər də daxili və ya mikro-iqtisadi amillər kimi nəzərə alınır [6].

Beynəlxalq maliyyə bazarlarının genişlənməsi, ticarət həcmlərinin artması, iqtisadi prosesdə artım gəlirlərin yaradılması baxımından mühüm təsirlərə malikdir. Lakin bu artımla, xüsusən də maliyyə bazarlarının inkişafı ilə əlaqədar olaraq, maliyyə zəiflikləri ortaya çıxmağa başlayıb. Maliyyə kövrəkliyi, tərifinə görə, iqtisadiyyatı geniş miqyaslı maliyyə böhranlarına aparan bazarlardakı kiçik miqyaslı şokların yüksək səviyyəli həssaslığına istinad edir [1]. Başqa bir tərifə görə, maliyyə kövrəkliyi həyata keçirilən kiçik və ya rutin şokların irimiqyaslı maliyyə böhranlarına qarşı həssaslığını göstərir [10].

Maliyyə kövrəkliyinin mövcudluğu bazarlarda qeyri-sabit şəraitin formalaşmasına təsir edir və iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan bank sektorunda vasitəçilərin sayının artması, spekulativ əməliyyatların olması və ya ümumilikdə maliyyə

liberallaşmasının genişlənməsi bank sistemində həssaslıq səviyyəsinin artmasına təkan verir [6]. Həssaslıq həm də maliyyə böhranlarına səbəb olan əsas amildir.

Bu araşdırmanın əsas məqsədi də bank sistemində yaranan və bankların fəaliyyətinə manelər yaradan mikro riskləri müəyyən etməkdir. Araşdırmada mikroiqtsadi risklər ən ümumi sətirləri ilə izah edilməkdə və onların bank sistemi üçün nə demək olduğu, yaradacağı proses mexanizmi üzərində durulmaqdadır.

2. Bankın gəlirliliyinə təsir edən makroiqtisadi amillər

2.1. Kredit riski

Vasitəçi rolunu üzərinə götürən bankların verdikləri kreditləri qaytara bilməmə ehtimalı kredit riski hesab edilir. Banklar qaytarılması mümkün olmayan kreditlər üçün ehtiyatlar yaradır və ehtiyatlar xalis faiz gəlirindən çıxılır. Bu əməliyyat bankların gəlirlərinə mənfi təsir göstərir [8].

Kredit reytinginin qiymətləndirilməsi kredit riskinin idarə edilməsində mühüm faktordur. Banklar kredit reytingini qiymətləndirərək fiziki şəxslərə verəcəyi kreditin məbləğini və müddətini müəyyənləşdirirlər. Bu üsulla banklar fiziki şəxslərin kredit tarixçələrinə daxil olur, onların kreditlə bağlı həyatlarını təhlil edir və uyğun şəxslərə kredit təklif edir. Banklar bu üsulu tətbiq etməklə kredit risklərini və verdikləri kreditlərin qaytarılmaması risklərini minimuma endirirlər.

Banklar tərəfindən verilən kreditlər müxtəlif başlıqlar altında araşdırılır. Kreditin nağd və ya nağdsız olması kreditin növlərini və xüsusiyyətlərini müəyyən edən əsas amildir. Kredit əməliyyatları banklar üçün həssas məsələlər sırasındadır, çünki bank sistemi verilən kreditlər vasitəsilə faiz gəlirləri yaradır. İqtisadi zərurətin nə olması da çəkiləcək kreditin növünə öz təsirini göstərir. Gündəlik həyatımızda ən çox rastlaşdığımız bəzi kredit növlərini aşağıdakı kimi sadalamaq mümkündür [7].

- İstehlak krediti, istehlak krediti olaraq da adlandırılan bu kredit növü ümumiyyətlə qısamüddətli ehtiyacları ödəmək üçün çəkilir. Gündəlik həyatımızda ən çox seçilən kreditdir.
- Mənzil krediti fərdin və ya istehlakçının ev alarkən nağd pul ehtiyacını ödəmək üçün verilən kredit növüdür. Bu gün geniş istifadə olunur. Daşınmaz əmlak qiymətləndiriciləri tərəfindən alınacaq daşınmaz əmlakın dəyəri müəyyən edildikdən sonra dəyərin müəyyən faizi ilə kredit verilir.
- Nəqliyyat vasitəsi krediti, fərdi kredit xüsusiyyətlərinə malik olan bu kredit növündə istehlakçı nəqliyyat vasitəsi almaq istəyir və bunun üçün kredit tələb edir. Kredit müddəti bitənə qədər avtomobil bankın ipotekasında qalır.
- Tətil krediti istehlak kreditidir. İstehlakçıların bayram günlərində daha çox alış-veriş etmək istəyinə uyğun olaraq bankların qısamüddətli əsasda hazırlayıb istehlakçılara təklif etdikləri kredit növüdür. Bu ümumiyyətlə bir reklamdır.

- Evlilik krediti, bu növ risk istehlak krediti çərçivəsində idarə olunur. Yeni evlənənlərin toy xərclərini ödəmək üçün təklif olunan kredit növüdür.
- KOBİ krediti olaraq da adlandırılan ticarətçi krediti, kiçik biznes sahiblərinə öz bizneslərini genişləndirmək üçün təklif olunan kredit növüdür

2.2. Əməliyyat riski

Bu, qurulmalı olan şirkətlərin ilk anda üzləşdiyi risk növüdür. Sistemin infrastrukturundan yaranan risklər, inzibati xətalər və qurumun özündən kənarında baş verən, qurumun təqdim etdiyi xidmətlərin ləngiməsinə və yox olmasına səbəb olan hadisələr əməliyyat riskləri kimi qəbul edilir [2].

Əməliyyat risklərinin idarə edilməsi zərurəti 1990-cı illərdə ortaya çıxmışdır. Əməliyyat riski risk növlərinin ən qədimidir. Əməliyyat riskinin formalaşmasına təkcə maliyyə deyil, həm də qeyri-maliyyə məsələləri təsir göstərir. Əməliyyat riskini aradan qaldırmaq üçün digər risklər kimi ölçülməlidir. Bununla belə, bu risk qrupunda riskin ölçülməsi çox mürəkkəbdir [11].

Əməliyyat riskinin yaranmasına təsir edən bir çox səbəb var. Lakin ümumi mənada əməliyyat riskini yaranan amilləri aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- Kadrlardan yaranan risklər bank işçiləri və ya menecerləri uğursuzluqla üzləşdikdə, öz öhdəliklərini lazımi səviyyədə qəbul etmədikdə, işini pozduqda, vəzifələrindən sui-istifadə etdikdə yaranır.
- İnformasiya sistemlərindən yaranan risklər bankın kifayət qədər məlumat və texnoloji infrastrukturunun olmaması səbəbindən yaranan risklər kimi tanınır.
- Proseslərdən yaranan risklər bankın təşkilati strukturundan və əməliyyat prosesindən asılı olaraq yaranan risklərdir. Səviyyələr arasında informasiya proseslərindəki boşluqlar proseslərdən yaranan risklərin ən yaxşı nümunəsidir.
- Xarici hadisələrdən yaranan risklər bankdan başqa üçüncü şəxslərin funksiyalarından asılı olaraq banka aid olduğu üçün yaranan risk növləridir. Bundan əlavə, təbii fəlakətlərin baş verməsi ilə əlaqədar şirkət daxilində yaranan risklər xarici hadisələrlə bağlı risklər kimi də tanınır.
- Hüquqi risklər bankların hüquqi proseslərindən asılı olaraq üzləşdiyi risklərdir. Bu risk qrupu yaranma mərhələsində meydana çıxsa da, yeni bazarlara və ya beynəlxalq bazarlara açılma zamanı da rast gəlinir. Mövcud hüquqi tənzimləmələr banklar üçün hüquqi risklər yaradır.

2.3. Likvidlik riski

Likvidlik riski bankların cari öhdəliklərini yaxşı idarə etməməsi və borclarında yaranan artımları ödəmək üçün kifayət qədər resurslara malik olmadıqda yaranan risk növüdür. Likvidlik riski olan bankın qısa müddətdə nağd pula ehtiyacı olduqda, bu ehtiyacı ödəməkdə çətinlik çəkir [4].

Likvidlik riskinin formalaşmasının əsas səbəbi şirkətlərin və ya bankların kifayət qədər resurslara malik olmamasıdır. Öhdəliklərə yaxşı nəzarət edə bilməmək və borcları ödəmək üçün kifayət qədər resursların olmaması likvidlik riskinin yaranmasına səbəb olur. Yaxşı likvidlik səviyyəsi, ödənilməli olan borcları ödəmək qabiliyyəti, debitor borclarının vaxtında yığılması və tələb olunan yeni investisiyaların sabit reallaşdırılması kimi müəyyən edilir. Bu sadalanan əməliyyatların həyata keçirilməsində problem varsa, bu, likvidlik riskinin olması deməkdir [13].

Fövqəladə hallarda likvidlik problemi bankın öz fəaliyyətini həyata keçirə bilməməsinə səbəb olur. Likvidlik riski yaxşı aktiv-öhdəliyin idarə edilməsi ilə aradan qaldırıla bilər. Bu risk növündə bank müştərilərinin əmanətlərinin və ya kredit tələblərinin çıxarılmasında ciddi problemlər yaranır. Ən kobud formada, öhdəliklərdə öhdəlikləri yerinə yetirə bilməmək vəziyyəti kimi ifadə edilir.

2.4. Bankın gəlirlilik əmsalları

Biznesin qurulmasında ən əsas məqsəd öz mənfəətini maksimuma çatdırmaqdır. Səmərəli işləmək bu gəlirliliyə nail olmaq üçün əsas amildir. Biznes bu səmərəli istifadəyə öz aktivlərini yaxşı idarə etməklə nail olur. Aktivlər arasında şirkətin sahib olduğu kapitalın payı da mühümdür [12].

Üçüncü qurum və ya fərd tərəfindən firmanın təhlili zamanı maliyyə əmsalları və firmanın dəyəri tələb olunur. Xüsusilə firmanın gəlirlilik dəyərlərinin hesablanması zamanı maliyyə əmsalları işıq tutur. Yaxşı maliyyə əmsalları şirkətin və ya bankın yaxşı fəaliyyət göstəricisini göstərir. Firmanın dəyəri maliyyə əmsalları əsasında hesablanır. Maliyyə əmsalları, mənfəət və kapital arasında, mənfəət və satış arasında və mənfəətlə maliyyə ölçüsü arasında olub-olmamasından asılı olaraq müxtəlif yollarla idarə olunur [3].

Nəticə. Mümkün risklərin əvvəldən müəyyən edilməsi istər bank sistemində, istərsə də ümumi iqtisadi çərçivədə maliyyə böhranlarına nəzarət etməyə kömək edir. Yüksək zəiflik sistemi zəiflədir, onu xarici şoklara qarşı həssas olmağa təhrik edir və ümumi çərçivədə disbalansa səbəb olur. Maliyyə böhranlarına qarşı ən effektiv mübarizə metodunun işlənilməsi üçün maliyyə kövrəkliyinin ölçülməsi və bu kövrəkliyin formalaşmasına təsir edən mikro və makro amillərin müəyyən edilməsi mühüm amillərdəndir. Maliyyə kövrəkliyinə səbəb olan amillərin müəyyən edilməsi mümkün böhranların və durğunluğun minimuma endirilməsi üçün bələdçi rolunu oynayır [9].

Maliyyə kövrəkliyinin mövcudluğu bazarlarda qeyri-sabit şəraitin formalaşmasına təsir edir və iqtisadiyyata mənfəət təsir göstərir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan bank sektorunda vasitəçilərin sayının artması, spekulyativ əməliyyatların olması və ya ümumilikdə maliyyə liberallaşmasının genişlənməsi bank sistemində həssaslıq səviyyəsinin artmasına təkan verir [5]. Həssaslıq həm də maliyyə böhranlarına səbəb olan əsas amildir.

Bu araşdırmanın əsas məqsədi də bank sistemində yaranan və bankların fəaliyyətinə maneələr yaradan mikro riskləri müəyyən etməkdir. Araşdırmada mikroiqtsadi risklər ən ümumi sətirləri ilə izah edilməkdə və onların bank sistemi üçün nə demək olduğu, yaradacağı proses mexanizmi geniş şəkildə vurqulanmaqdadır.

Ədəbiyyat

1. Allen F., Gale D., Financial Fragility, Liquidity And Asset Prices, *Journal of the European Economic*, 2004, 2(6), pp.1015-1048.
2. Barakat A., Hussainey K., Bank governance, regulation, supervision, and risk reporting: Evidence from operational risk disclosures in European banks. *International Review of Financial Analysis*, 2013, 30, pp.254-273.
3. Domanovic V., Todorovic V., Savovic S., Internal factors of bank profitability in the republic of Serbia, *Business and Economic Horizons (BEH)*, 2018, 14(1232, 2019, 862), pp.659-673.
4. Goodhart C., Liquidity risk management, *Banque de France Financial Stability Review*, 2008, 11(6), pp.39-44.
5. Grabel I., *Speculation-Led Development in the Third World*. USA: Springer US.
6. Gülhan Ü., Uzunlar E., Bankacılık sektöründe kârlılığı etkileyen faktörler: Türk bankacılık sektörüne yönelik bir uygulama, factors influencing the bank profitability: an application on turkish banking sector, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2011), 15(1), pp.341-368.
7. Ivashina V., Laeven L., Moral-Benito E., Loan types and the bank lending channel, *Journal of Monetary Economics*, 2022, 126, pp.171-187.
8. İnan E.A., Dezenflasyon Süreci ve Düşük Enflasyon Ortamı: Türkiye’de Makroekonomi ve Bankacılık Üzerine Etkileri. *Bankacılar Dergisi*, 2004, 50, s.34-56.
9. Küçükbay F., Banka Kârlılığını Etkileyen Faktörler: Avrupa Birliği Bankaları Ve Türk Bankaları Arasında Karşılaştırma, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2017, 24(1), s.137-149.
10. Lagunoff R., Schreft S., A Model of Financial Fragility, *Journal of Economic Theory*, 2001, 99, pp.220-264.
11. Mazibaş M., Operasyonel Risk Yönetimi Ve Türk Bankacılık Sistemi. *İktisat İşletme ve Finans*, 2003, 18(203), s.32-41.
12. Staikouras C.K., Wood G.E., The determinants of European bank profitability. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 2004, 3(6), pp.57-68.
13. Van Deventer D.R., Imai K., Mesler M., *Advanced Financial Risk Management: Tools and Techniques for Integrated Credit Risk and Interest Rate Risk Management*. Manhattan: John Wiley & Sons, 2013.